

1. POGLAVLJE

ŠTO JE PSIHOPATIJA?

Ljudi su već dugo zaokupljeni ili fascinirani pojmom zla i ljudima za koje se smatra da ga personificiraju. Izrecite riječ psihopat i većina će ljudi prizvati predodžbu nekog za koga vjeruje da je utjelovljuje. Neki će se prisjetiti nekog lika iz filma: Hanibala Lectera iz filma **Kad jaganjci utihnu**, Normana Batesa iz filma **Psiho** i Freddyja Kruegera iz filma **Strava u Ulici brijestova**. Neki će naći inspiraciju u svijetu politike i tvrditi da su psihopatski likovi bili Adolf Hitler, Saddam Hussein, Margaret Thatcher, George W. Bush ili čak Bill Clinton. Ipak, većina će najvećim psihopatom smatrati svog sadašnjeg poslodavca ili bivšeg partnera. Mi ćemo, međutim, kako bismo razjasnili sam pojam, jednostavno opisati četiri slučaja. Ti su slučajevi izmišljeni; oni su nastali stapanjem slučajeva pojedinaca s kojima smo radili. Samo su dva od prikazanih slučajeva psihopatska, ali sva četiri pokazuju visok stupanj antisocijalnog ponašanja.

Antisocijalna djeca

John

John je 11-godišnji dječak, čiji zaposleni roditelji pripadaju srednjoj klasi. On je počeo vrlo rano pokazivati problematično ponašanje pa je u dobi od 5 godina upisan u školu za djecu s emocionalnim i bihevioralnim teškoćama. John je vrlo rano počeo bježati od kuće i iz škole. Sada ga često pokupi policija, jer se do kasno u noć skiče ulicama rodnog grada. Često provodi vrijeme s lokalnim maloljetnim prijestupnicima. Nedavno je provalio u jedno gradilište i zapalio tamo pohranjene materijale, izazvavši štetu od 15000\$. John je često okrutan prema životinjama. Jednom je iznad vruće peći njihao svog hrčka, prijeteci da će ga pustiti da padne ako mu roditelji ne daju novac koji

je tražio. Često je nasilan prema svojim roditeljima, učiteljima i vršnjacima. Nekoliko je puta prijetio svojoj majci, a skriveni noževi često se pronađu u njegovoj sobi. Jednom je prilikom kuhinjskim nožem gađao svoju majku. John u školi nema pravih prijatelja. Učitelji često kažu da im je teško s njim ljubazno postupati, jer osjećaju da su njegova ljubazna ponašanja neiskrena. John je sklon hvalisanju, ističući svoje sposobnosti, a ima i napuhanu predodžbu o svojoj inteligenciji. John katkada uspijeva nagnati ljude da pomisle kako je on jednostavno neshvaćena osoba.

Bill

Bill je 11-godišnji dječak, koji dolazi iz radničke obitelji s mnogo problema. I majka i otac nalaze se u zatvoru, otac zbog oružane pljačke, a majka zbog droge. Za njega se brine njegova starija sestra. Bill se svojim ponašanjem često suprotstavlja i kod kuće i u školi. Bill se ponaša neuljudno prema učiteljima, često odbija dovršiti zadaće i često markira iz škole. Već je krao robu iz lokalnih dućana. Često se tuče s učenicima iz svog razreda, a u tim je bitkama povremeno koristio i oružje (ciglu). Međutim, ako je zaista za nešto kriv, obično se ispriča. Voli sudjelovati u sportskim aktivnostima s učenicima iz svog razreda. Često izražava naklonost prema svojoj sestri, koja mu povremeno pruža utjehu. Billove emocije mogu biti turbulentne. Često sam sebe osuđuje i omalovažava.

Upravo smo opisali živote dvaju dječaka s kojima smo radili, a koje smo ovdje prikazali u beletrističkom obliku. Trebamo li na oba gledati na isti način? Imaju li oba iste teškoće? Pate li obojica od psihopatije? Oni su zasigurno oba antisocijalne osobe. Ali nalazi li se u korijenu tog antisocijalnog ponašanja ista patologija?

Na temelju četvrtog izdanja Dijagnostičkog i statističkog priručnika, koji je izradila Američka psihijatrijska udruga, mi bismo pretpostavili da i John i Bill pate od poremećaja ophođenja (Američka psihijatrijska udruga, 1994).* Dijagnostički kriteriji za poremećaj ophođenja navedeni su u sljedećem odlomku.

Poremećaj ophođenja

Prema DSM-IV:

Bitno svojstvo poremećaja ophođenja je "Opetovani i trajni model ponašanja kojim su povrijeđena temeljna prava drugih ili važnije društvene norme ili pravila primjerena dobi, a ispoljava se postojanjem triju ili više od sljedećih kriterija tijekom zadnjih 12 mjeseci, s tim da najmanje jedan kriterij mora postojati tijekom zadnjih 6 mjeseci:

Agresija prema ljudima i životinjama

- (1) često tiraniziraju, prijete ili zastrašuju druge
- (2) često iniciraju tuče
- (3) upotreba oružja koje može uzrokovati ozbiljnu tjelesnu povredu (npr. batine, cigle, razbijene boce, noža ili pištolja)
- (4) fizička okrutnost prema ljudima
- (5) fizička okrutnost prema životinjama
- (6) krađa **uz suočavanje sa žrtvom (npr. napad i orobljavanje, krađa iz torbice, iznuđivanje ili sudjelovanje u oružanoj pljački)**
- (7) prisiljavanje na seksualnu aktivnost

Uništavanje imovine

- (8) podmetanje požara s namjerom uzrokovanja ozbiljne štete
- (9) namjerno je uništavanje tuđe imovine (na druge načine)

Prijevarena ili krađa

- (10) provala u tuđu kuću, zgradu ili automobil
- (11) često laganje kako bi se dobio roba ili usluge ili izbjegle obveze (npr. "nasamarivanje" drugih ljudi)
- (12) krađa vrednijih stvari bez suočavanja sa žrtvom (npr. krađa u dućanima bez provale, krivotvorenje)

Ozbiljno narušavanje pravila

- (13) često, prije dobi od 13 godina, ostajanje vani dokasna bez obzira na roditeljske zabrane
- (14) bježanje od kuće preko noći, najmanje dva puta tijekom života u roditeljskoj kući ili kući skrbnika (ili samo jednom ako se osoba dulje vrijeme nije vratila kući)
- (15) često markiranje iz škole prije dobi od 13 godina"

Izvor: Američka psihijatrijska udruga (1996). DSM-IV, Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje, međunarodna verzija s MKB-10 šiframa. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Osim toga, poremećaj ophođenja treba dovesti do "klinički značajnog oštećenja u socijalnom, akademskom ili profesionalnom funkcioniranju". Zanimljivo je da DSM-IV potvrđuje da pojedinci koji udovoljavaju kriterijima za poremećaj ophođenja nisu homogena populacija. Tako se specificiraju dva oblika poremećaja ophođenja: dječji i adolescentski oblik. Kod oblika koji se pojavljuje u djetinjstvu, pojava barem jednog kriterija karakterističnog za poremećaj ophođenja mora se dogoditi prije 10. godine života. Kod adolescentskog oblika, ne pojavljuje se prije dobi od 10 godina nijedan od kriterija poremećaja ophođenja.

Razmotrimo sada ponovno Johna i Billa. Obojica su pokazala ponašanje koje je u skladu s najmanje trima dijagnostičkim kriterijima za poremećaj ophođenja. John se često tuče, povremeno koristi oružje, okrutan je prema životinjama, podmetao je požar i samovoljno izostaje iz škole. Bill se također često tuče, povremeno je koristio oružje i neopravdano izostajao iz škole. Njihove su ponašajne teškoće djelovale na njihovo funkcioniranje u školi, pa tako obojica pate od poremećaja ophođenja. Oni čak imaju i isti oblik poremećaja ophođenja, tj. dječji, jer se barem jedan od ponašajnih kriterija manifestirao prije 10. godine života. Ali pate li John i Bill zaista od istog stanja? Mi tvrdimo da ne pate. Mi tvrdimo da John pokazuje, a Bill ne pokazuje psihopatske sklonosti.

Antisocijalne odrasle osobe

A kakva je dijagnostička situacija kod odraslih? Možda je bolja. Opet ćemo razmotriti neke slučajeve.

Ryan

Ryan je u sredini svog trećeg desetljeća i na odsluženju doživotne kazne zbog ubojstva. Uvijek je bio zle čudi, a ovaj je put ono što je izgledalo kao tipična barska tučnjava završilo tako da je netko izgubio život. Ryan ostavlja dojam pomalo nezrele, srdačne odrasle osobe koja se voli šaliti. Ryana vole i drugi zatvorenici i osoblje koje radi u njegovu krilu zatvora, koje nije zabilježilo nikakve pritužbe protiv njega.

Ryan je počinio barem šest prijestupa, koji su započeli kad je imao 17 godina, kad je uvjetno osuđen zbog krađe u trgovini. Iako do svoje 17. godine nije imao formalnog kontakta sa zakonom, njegovi roditelji izvješćuju da su u dobi od 15 godina počeli njegovi problemi i kod kuće i u školi. Prestao je dolaziti na vrijeme kući, često je lagao, uništavao imovinu i bježao od kuće. U školi je često ulazio u tučnjave.

Ryan je sa 16 godina prekinuo školovanje i počeo raditi kao fizički radnik. Iako je povremeno dobivao otkaze zbog neslaganja s drugim radnicima, Ryan je uspio zadržati plaćeni posao. Međutim, Ryan je mnogo pio i lakomno trošio novce, pa često nije imao dovoljno novaca za plaćanje računa. Kako bi povećao svoje prihode, počeo je prodavati marihuanu i povremeno krasti s gradilišta na kojem je radio. Te su aktivnosti dovele do uvjetne presude u dobi od 18 godina.

Ryan je na kraju našao posao i počeo živjeti sa svojom djevojkom. Unatoč čestim svadama zbog Ryanovih neodgovornih financijskih navika, daljnje prodaje droge i pretjeranog ispijanja alkohola, njihov se odnos održao.

Tijekom godina Ryan je imao dvije veze, ali je obje prekinuo zbog osjećaja krivnje i zabrinutosti da to ne sazna njegova djevojka i da ga ne napusti.

Ryanovo opijanje se pogoršalo i jednu se večer uključio u tučnjavu u lokalnom baru. Vlasnik lokala prekinuo je tučnjavu i zatražio od Ryana da ode. Iako je inače bio u stanju izaći iz tučnjave, ovaj se put Ryan vratio i udario svog protivnika bocom, koja se razbila i uzrokovala fatalno krvarenje iz grla. Pozvana je policija, kojoj je Ryan odmah rekao što se dogodilo. Na sudu je izjavio da se osjeća krivim.

Tyler

Tyler je na kraju svojih tridesetih godina i služi doživotnu kaznu zbog ubojstva svog partnera s kojim je putovao, a kojeg je ubio kako bi mu ukrao novce. U zatvoru se drogira i prodaje drogu. U razgovoru je nakratko živahan i zabavan, ali njegov razgovor s čuvarima uvijek završava neprikladnim i sugestivnim izjavama. Za vrijeme svog boravka u zatvoru već je imao različite poslove, ali je malo njih potrajalo duže od nekoliko tjedana. On je stalno u nekoj nevolji, izazvanoj njegovom neodgovornošću i divljim ispadima bijesa, do kojih dolazi kad se ne ostvare njegova očekivanja. Većina ostalih zatvorenika osjeća prema njemu mješavinu straha i poštovanja, u čemu on uživa.

Tylerova povijest uhićivanja dugačka je nekoliko stranica. Njegov prvi zabilježeni prekršaj dogodio se kad je imao 9 godina i ukrao dio školske opreme. Poslije, u dobi od 11 godina, pokušao je utopiti učenika iz svog razreda, koji mu je odbio dati svoj džeparac. Kad je upitan što se dogodilo tom djetetu, Tyler je smijući se ispričao da je klinac veći od njega, pa da je stoga imao namjeru "završiti posao", ali ga je učitelj u tome prekinuo.

Nakon toga, Tylerov se život odvijao u posebnim zatvorskim institucijama, u kojima je boravio kao dijete, adolescent i odrasla osoba, te izvan njih. Njegov popis prekršaja uključuje gotovo svaku kategoriju zločina koju je moguće zamisliti, od krađe i pljačke trgovina, do teških tjelesnih povreda i uzimanja talaca. Tyler nikada nije imao posao duže od dva tjedna. Umjesto toga, živio je isključivo na račun svojih prijatelja ili se uzdržavao kriminalom, poput prodaje droge, uličnih krađa i svodništva. Rijetko je kada na istom mjestu proveo više od nekoliko tjedana, preferirajući često mijenjanje prebivališta. On može djelovati vrlo ljubazno i nema teškoća u upoznavanju s ljudima koji su mu skloni dati krov nad glavom. Često su takve prilike završavale ozbiljnim, a katkada i nasilnim svadama, nakon čega Tyler opet kreće ispočetka.

Tyler nikad nije bio u braku, ali je imao nekoliko partnerica s kojima je živio. U svakom od tih slučajeva on bi se kod njih uselio, nakon što bi ih, kao što sam kaže, "očarao". Najduži odnos je trajao 6 mjeseci, ali je u

svakom od njih bilo nasilja i nestabilnosti. On spominje bezbroj slučajeva u kojima je vidao i druge žene dok je s jednom od njih živio. Na pitanje je li ikada bio monogaman, Tyler odgovara da je on to bio uvijek. Nakon što je upozoren na očitu nedosljednost u svojim odgovorima, on nije čuo bilo kakvu kontradikciju: "Ja sam uvijek bio monogaman, jer ne mogu istodobno fizički biti prisutan na dva mjesta. Shvaćate?"

Postoji obilje dokaza da je Tyler počinio zločin zbog kojeg je sada u zatvoru, pa ipak, na sudu je izjavio da se ne osjeća krivim. On i dalje tvrdi da je nevin i ne pokazuje nikakav obzir prema ubijenoj žrtvi i njegovoj obitelji. Unatoč tome što će provesti ostatak života u zatvoru i što mu je ponovljeno da se ne može žaliti na presudu, on je vrlo vedar i optimističan i govori kao da će za koji dan biti pušten iz zatvora.

Antisocijalni poremećaj ličnosti

Razmotrimo Ryana i Tylera. Pate li oni od istog sindroma? Prema DSM-IV – pate. Obojica imaju antisocijalni poremećaj ličnosti. Bitno svojstvo antisocijalnog poremećaja ličnosti je "pervazivni model zanemarivanja i nepoštivanja prava drugih ljudi koji počinje u djetinjstvu ili adolescenciji i nastavlja se u odrasloj dobi." Osoba (da bi dobila tu dijagnozu) mora imati najmanje 18 godina, pokazivati antisocijalni poremećaj ličnosti prije 15. godine života i ne smije pokazivati antisocijalno ponašanje isključivo tijekom shizofrenije ili manične epizode. Osim toga, kod takvog pojedinca moraju postojati barem tri od sljedećih simptoma:

- (1) nepridržavanje socijalnih normi koje se odnose na ponašanja u skladu sa zakonom, a na što upućuju ponovljena djela koja su razlog za hapšenje
- (2) prijetvornost, na što upućuje ponovljeno laganje, služenje lažnim imenima ili varanje drugih zbog osobne dobiti ili užitka
- (3) impulzivnost ili nemogućnost planiranja
- (4) razdražljivost i agresivnost, o čemu govore ponovljene tučnjave ili napadi
- (5) bezobzirno zanemarivanje vlastite ili tuđe sposobnosti
- (6) dosljedna neodgovornost, na koju upućuje ponovljeni neuspjeh u zadržavanju zaposlenja ili ispunjavanja financijskih obveza
- (7) pomanjkanje kajanja, na što upućuje ravnodušnost prema drugima ili racionaliziranje ozljeđivanja, maltretiranja ili potkradanja drugih ljudi.

Vratimo se ponovno Ryanu i Tyleru. Oba pokazuju očite indikacije neuspješnog konformiranja sa socijalnim normama (1), oba pokazuju znakove impulzivnosti, agresivnosti i neodgovornosti (3, 4 i 6), pa bi tako obojica dobila dijagnozu antisocijalnog poremećaja ličnosti. Međutim, mi bismo opet ustvrdili da oni ne pate od istog poremećaja. Mi bismo ustvrdili da se kod Tylera radi o psihopatiji, a kod Ryana se o tome ne radi.

Psihopatija

Podrijetlo današnjeg opisa sindroma psihopatije nalazimo u Cleckleyevu radu. U svojoj knjizi *Maska zdravlja* Cleckley je opisao 16 kriterija za dijagnozu psihopatije (Cleckley, 1941). Ti kriteriji uključuju površan šarm, odsutnost anksioznosti, odsutnost osjećaja krivnje, nemogućnost oslanjanja na takve osobe, nepoštenje, egocentričnost, neuspjeh u stvaranju trajnih intimnih odnosa, neuspješno učenje pomoću kažnjavanja, siromaštvo emocija, pomanjkanje uvida u učinke vlastitog ponašanja na druge i nemogućnost planiranja unaprijed. Iz tih karakteristika i vlastitih kliničkih dojмова, Robert Hare je izradio originalnu Listu obilježavanja za psihopatiju (*engl.* kratica PCL, Hare, 1980), formalizirani instrument za određivanje psihopatije kod odraslih. Ta je lista u međuvremenu revidirana (PCL-R, Hare, 1991). Nakon izrade te liste obilježavanja, razvijene su i odgovarajuće liste obilježavanja za djecu i adolescente. Među njima su Trijažni instrument za antisocijalni proces za djecu (*engl.* kratica APSD, Frick i Hare, 2001a) i Lista obilježavanja za psihopatiju: verzija za mladež (Forth i sur., 2003; Kosson i sur., 2002a). Mi smo se u svom radu služili Trijažnim instrumentom za antisocijalni proces (APSD), pa ćemo se stoga u daljnjem tekstu pozivati na kriterije iz tog instrumenta.

I Revidirana lista psihopatije (PCL-R) i APSD sastoje se od 20 ponašajnih čestica. PCL-R se boduje na temelju opsežnog pregleda svih prikupljenih podataka i polustrukturiranog intervjua. APSD se boduje na temelju podataka prikupljenih od roditelja ili učitelja. Za svaku bihevioralnu česticu moguće je dobiti rezultat između 0 i 2 boda. Ukupni rezultat neke osobe može tako varirati u rasponu od 0 do 40 bodova. Odrasle osobe s 30 ili više bodova u PCL-R općenito se smatraju psihopatima, a za one s 20 ili manje bodova smatra se da ne pate od psihopatije. Postoje i slabije utvrđeni kriteriji, na temelju kojih se smatra da neko dijete pokazuje psihopatske sklonosti. Međutim, mi smo koristili 27 bodova kao kritičnu točku, iznad koje smo smatrali da dijete ima psihopatske sklonosti. Svi članovi naše populacije za usporedbu postigli su u APSD manje od 20 bodova.

Psihopatija je poremećaj koji se sastoji od više komponenata unutar emocionalnog, interpersonalnog i ponašajnog spektra. Faktorska analiza je sredstvo koje omogućava utvrđivanje načina na koji se čestice određenog konstrukta zajedno grupiraju. Na primjer, iako se PCL-R sastoji od 20 čestica za koje se smatra da doprinose nečim jedinstvenim skupu kriterija, među njima postoji određeno preklapanje. Posljedica tog preklapanja su korelacije koje postoje među česticama, a na temelju kojih se čestice mogu grupirati u klastere osobina ili u faktore koji se odnose na neku općenitu facetu poremećaja.

U originalnu faktorsku analizu PCL-R instrumenta Harpur i njegovi suradnici uključili su podatke iz šest uzoraka o stotinama pojedinaca, kako bi

odredili da se prethodnik PCL-R, PCL, sastoji od dvaju faktora u međusobnoj korelaciji (Harpur i sur., 1988): interpersonalnih/emocionalnih čestica i impulzivnih/antisocijalnih čestica (koje upućuju na antisocijalni životni stil). Autori tvrde da, iako su ta dva faktora u visokoj korelaciji, oni ipak mjere odvojene sastavnice poremećaja i tek mjerenjem obaju tih faktora dobiva se obuhvatna mjera psihopatije. Nakon tog ispitivanja PCL-R se počeo smatrati potvrđenim instrumentom, a njegova je dvofaktorska struktura potvrđena u ponovljenom ispitivanju, koje je bilo provedeno na osam uzoraka s 900 zatvorenika i 350 forenzičnih bolesnika (Hare i sur., 1990). Osim toga, dvofaktorski opis psihopatije ponovljen je i na belgijskim (Pham, 1998), škotskim (Cooke i Michie, 2001), španjolskim (Molto i sur., 2000) i engleskim (Hobson i Shine, 1998) zatvorenicima. Ova dva faktora i njihovi sastavni dijelovi opisani su u tablici 1.1. Početna faktorska analiza APSD također je identificirala dvofaktorsku strukturu. Štoviše, ta se dva faktora mogu slično opisati kao faktori dobiveni pomoću PCL-R: prvi se odnosi na klaster čestica koje opisuju impulzivnost i probleme vladanja, a drugi sadrži čestice koje opisuju bezobziran i beščutan interpersonalni stil.

U novije se vrijeme ovaj dvofaktorski opis psihopatije dovodi u pitanje zbog uvjerljivosti rezultata i upotrijebljenih statističkih tehnika (Cooke i Michie, 2001). Umjesto toga, Cooke i Michie tvrde da je prikladnija trofaktorska struktura. U biti, ovaj novi opis psihopatije odvaja tradicionalni/interpersonalni emocionalni faktor 1 u dvije komponente: jednu interpersonalnu i jednu koju čine abnormalne emocije (pogledajte tablicu 1.2). Slično tome, u novijim se radovima navodi da je trofaktorska struktura više u skladu s podacima dobivenima primjenom APSD (Frick i Hare, 2001b). Identificirani faktori i čestice koje su njima zasićene prikazani su u tablici 1.3. To su dimenzija bezobziranosti/beščutnosti (slično komponenti abnormalnih emocija kod odraslih) i dimenzija impulzivnosti (slično komponenti antisocijalnog ponašanja kod odraslih).

Prema mnogim autorima koji predlažu definiciju psihopatije, njegova je glavna prednost pred psihijatrijskim dijagnozama poremećaja ophođenja i antisocijalnog poremećaja ličnosti, što se pomoću tog pojma ne označava samo ponašanje pojedinca, veći i njegova/njezina ličnost (Cleckley, 1941; Hare, 1991). Međutim, tu tvrdnju upravo koriste i kritičari pojma psihopatije, koji tvrde da taj pristup, koji uključuje ličnost, traži previše izvedenih zaključaka, što će dovesti do slabe pouzdanosti različitih procjenjivača (Moran, 1999). Ali te se kritike mogu lako opovrgnuti. Slabo slaganje među procjenjivačima nikako nije problem vezan uz primjenu PCL-R (Hare, 1991). Štoviše, mi tvrdimo da razlika između DSM-IV dijagnoza poremećaja vladanja i antisocijalnog poremećaja ličnosti, te psihopatije određene pomoću APSD ili PCL-R nije u tome što psihopatija proširuje DSM-IV dijagnozu uključivanjem ličnosti, već u tome što tu dijagnozu proširuje uključivanjem emocija. Središnja je tvrdnja ove knjige da postoje brojni putevi do antiso-

Tablica 1.1 Dvofaktorski model psihopatije

Faktor 1: Interpersonalne / emocionalne čestice	Faktor 2: Čestice za impulzivnost / antisocijalni životni stil	Čestice koje nemaju opterećenja ni na jednom faktoru
1 Okretnost / površan šarm	3 Potreba za podražajima / sklonost dosadi	11 Promiskuitetno seksualno ponašanje
2 Grandiozan osjećaj vlastite vrijednosti	9 Parazitski način života	17 Mnoge kratkoročne bračne afere
4 Patološko laganje	10 Slaba kontrola ponašanja	20 Kriminalna svestranost
5 Varanje / manipuliranje	12 Rana pojava problema u ponašanju	
6 Nedostatak kajanja ili osjećaja krivnje	13 Pomanjkanje realističnih, dugoročnih ciljeva	
7 Plitke emocije	14 Impulzivnost	
8 Bezobzirnost / nedostatak empatije	15 Neodgovornost	
16 Neprihvaćanje odgovornosti za vlastite akcije	18 Mladenačka delinkvencija	
	19 Opoziv uvjetnog oslobađanja	

Izvor: Harpur i sur. (1989)

Tablica 1.2 Trofaktorski model psihopatije

Interpersonalni odnosi:	Manjkavi emocionalni doživljaji	Čestice za impulzivnost i neodgovornost	Čestice bez opterećenja na bilo kojem od faktora
1 Okretnost / površan šarm	6 Nedostatak kajanja ili osjećaja krivnje	3 Potreba za podražajima / sklonost dosadi	10 Slaba kontrola ponašanja
2 Grandiozan osjećaj vlastite vrijednosti	7 Plitke emocije	9 Parazitski način života	11 Promiskuitetno seksualno ponašanje
4 Patološko laganje	8 Bezobzirnost / nedostatak empatije	13 Pomanjkanje realističnih, dugoročnih ciljeva	12 Rana pojava problema u ponašanju
5 Varanje / manipuliranje	16 Neprihvatanje odgovornosti za vlastite akcije	14 Impulzivnost	17 Mnoge kratkoročne bračne afere
		15 Neodgovornost	18 Mladenačka delinkvencija
			19 Opoziv uvjetnog oslobađanja
			20 Kriminalna svestranost

Izvor: Cooke i Michie. (2001)

Tablica 1.3 Trofaktorska struktura APSD*

Čestice koje upućuju na bezobzirnost i bešćutnost	Čestice koje upućuju na narcizam	Čestice za impulzivnost
3 Zabrinutost zbog škole**	5 Emocije djeluju plitko	1 Za pogreške optužuje druge
7 Održava obećanja**	8 Pretjerano se hvali	4 Djeluje bez promišljanja
12 Osjeća se loše ili krivim**	10 Koristi ili vara druge	9 Lako mu/joj postane dosadno
18 Vodi računa o osjećajima drugih ljudi**	11 Draži, izaziva druge	13 Upušta se u riskantne aktivnosti
19 Ne pokazuje emocije	14 Može biti šarmantan/šarmantna, ali djeluje neiskreno	17 Ne planira
20 Zadržava prijatelje**	15 Ljuti se kad ga/je se ispravlja	
	16 Smatra se boljim/boljom od drugih	

* Napomena: Čestice br. 2 (Bavi se ilegalnim aktivnostima) i 6 (Lako i vješto laže) nemaju opterećenja ni na jednom faktoru.

** Čestice s oznakom boduju se obratno.

cijalnog ponašanja. Prednost je pojma psihopatije u tome što definira populaciju koja ima zajedničku etiologiju, a to je poremećaj funkcioniranja u specifičnim oblicima obrade emocija. Suprotno tome, DSM-IV dijagnoze identificiraju široku kategoriju pojedinaca s antisocijalnim ponašanjem, tj. vrlo heterogenu populaciju bez zajedničke etiologije.

S obzirom na pitanje postojanja jedne ili više etiologija psihopatije, od koristi je razmatranje kontrasta između reaktivne i instrumentalne agresivnosti.

Reaktivna i instrumentalna agresivnost

Razlika između reaktivne i instrumentalne agresivnosti učinjena je već prije stanovitog vremena (Barratt i sur., 1997, 1999; Berkowitz, 1993; Crick i Dodge, 1996; Linnoila i sur., 1983; Vitiello i Stoff, 1997). Kod reaktivne agresije (poznata i pod nazivom afektivna ili impulzivna agresija), neki frustrirajući ili ugrožavajući događaj pokreće agresivnu radnju, a često izaziva i ljutnju. Važno je istaknuti da se ta agresija aktivira neovisno o nekom potencijalnom cilju (npr. zadobivanju imovine žrtve ili porastu statusa u hijerarhiji). Suprotno tome, instrumentalna agresivnost (poznata i kao proaktivna agresivnost) je svrhovita i usmjerena na cilj. Agresija se instrumentalno koristi kako bi se ostvario željeni cilj (Berkowitz, 1993). To obično nije bol žrtve, već zadobivanje njezine imovine ili porast statusa u grupnoj hijerarhiji. Nasilništvo je primjer instrumentalne agresije. Nije iznenađujuće da nasilnici često u drugim kontekstima pokazuju i druge oblike antisocijalnog ponašanja (Roland i Idsoe, 2001).

Razlikovanje reaktivne i instrumentalne agresivnosti bilo je kritizirano zbog teškoća u određivanju prirode specifičnih epizoda agresivnosti kod ljudi (Bushman i Anderson, 2001). Međutim, diskriminativna valjanost instrumentalne i reaktivne agresivnosti potvrđena je na faktorskoj razini. Iako su reaktivna i instrumentalna agresivnost u znatnoj korelaciji, dobiveni podaci bolje se podudaraju s dvofaktorskim nego s jednofaktorskim modelom (Poulin i Boivin, 2000). Osim toga, longitudinalna istraživanja su pokazala da instrumentalna, ali ne i reaktivna agresivnost, omogućuje predviđanje kasnije delinkvencije, dok visoka razina reaktivne agresivnosti slabi odnos između instrumentalne agresivnosti i kasnije delinkvencije (Poulin i Boivin, 2000; Vitaro i sur., 1998).

Osim toga, postoji već mnoštvo podataka koji upućuju na postojanje dviju relativno neovisnih populacija agresivnih osoba (Barratt i sur., 1999; Connor, 2002; Crick i Dodge, 1996; Linnoila i sur., 1983). Prvo, postoje

osobe koje pokazuju samo reaktivnu agresivnost. Takvi pojedinci su posebice ravnodušni prema konvencionalnim pravilima i ne prilagođavaju svoje ponašanje statusu osoba s kojima su u interakciji. Osobe s lezijama u frontalnom korteksu mogu pokazivati povišenu razinu reaktivne agresivnosti (Anderson i sur., 1999; Blair i Ciolotti, 2000; Grafman i sur., 1996). I osobe s impulzivnim agresivnim poremećajem često pokazuju povišenu razinu reaktivne agresivnosti (Best i sur., 2002; Coccaro, 1998), kao i djeca s bipolarnim poremećajem (Leibenluft i sur., 2003). Kod druge skupine osoba postoji povišena razina i reaktivne i instrumentalne agresivnosti. Takve osobe su posebice ravnodušne prema kršenju moralnih pravila i ne pokazuju osjećaj krivnje ili empatiju prema svojim žrtvama. Osobe s psihopatijom imaju jako povišenu razinu i instrumentalne i reaktivne agresivnosti (Cornell i sur., 1996; Williamson i sur., 1987). Ukratko, postojanje dviju relativno odvojenih populacija agresivnih osoba (onih s pretežno reaktivnom agresivnošću i onih s objema vrstama) u velikoj je mjeri potvrđeno.

Važno je razlikovati reaktivnu i instrumentalnu agresivnost, jer ih provode odvojeni neurokognitivni sustavi (Blair, 2001), o čemu više govorimo u 7. i 8. poglavlju. Reaktivna agresija je konačni oblik reakcije životinja na opasnost. Tako će se uz nižu razinu prijetnje ili na neku udaljenu prijetnju životinja prestati kretati, smrznut će se. Na višoj razini prijetnje, kad je prijetnja/opasnost blizu, a bijeg nemoguć, životinja će reagirati reaktivnom agresijom (Blanchard i sur., 1977). Pojedinci mogu doživjeti povišenu razinu reaktivne agresivnosti bilo zato što se nalaze, ili su se nedavno nalazili, u kakvoj ugrožavajućoj situaciji ili su bili frustrirani, ili zbog smanjene regulacije izvršnog sustava neuralnog kruga koji je medijator reaktivne agresivnosti (pogledajte 7. poglavlje).

Instrumentalna agresija je na cilj usmjerena motorička aktivnost, koja se koristi za postizanje određenog cilja, poput zadobivanja nečijeg novca ili povećanja statusa unutar grupe. Doista, većina oblika antisocijalnog ponašanja (krađe u dućanima, prijevare, pljačke) su instrumentalna, na cilj usmjerena ponašanja. To znači da, kada se neka osoba uključuje u instrumentalnu agresiju, ona aktivira iste neurokognitivne sustave koji su potrebni za bilo koje drugo motoričko na cilj usmjereno ponašanje. Tako bismo se, prilikom razmatranja neurobioloških modela zbog očekivanja instrumentalne agresije, trebali pitati tumači li određeni model odakle nekoj osobi dispozicija za povišenu razinu tog oblika instrumentalnog ponašanja. Ponašanja usmjerena na cilj izvode se zbog očekivanja da ćemo dobiti određenu željenu nagradu, a da pri tome nećemo biti kažnjeni. Iako je većina ljudi motivirana da dobije novac, vrlo malo njih zbog toga napada druge ljude. Moralna socijalizacija štiti zdrave pojedince od tog oblika antisocijalnog ponašanja. Kako bismo mogli protumačiti instrumentalnu agresiju kod ljudi s psihopatijom, potrebno nam je tumačenje zašto kod tih ljudi nije došlo do socijalizacije.

Vraćanje našim primjerima

Vratimo se sada ponovno na naše primjere: Johna, Billa, Ryana i Tylera. Prije smo kod Johna i Billa dijagnosticirali poremećaj ophođenja, a kod Ryana i Tylera antisocijalni poremećaj ličnosti. Rekli smo, međutim, da, dok John i Tyler pokazuju psihopatske sklonosti ili psihopatiju, Bill i Ryan nemaju takvih sklonosti. Razmotrimo sada kako smo došli do tog zaključka.

Bitan aspekt psihopatije nije izražavanje antisocijalnog ponašanja, već emocionalno oštećenje. Tako, kad razmatramo naša četiri primjera, moramo ocijeniti ne samo je li ili nije prisutno antisocijalno ponašanje, već i postoji li ili ne postoji emocionalno oštećenje.

Pogledajmo najprije Johna i Billa. Uzmite trenutak vremena i razmotrite APSD čestice u tablici 3.1. Kao što se vidi, John ima sve znakove emocionalnog oštećenja koje je u središtu psihopatije. On ne pati od osjećaja krivnje ili zabrinutosti zbog osjećaja drugih ljudi. On ne zadržava prijatelje i nije uistinu zainteresiran za školske zadaće. On pokazuje i znakove onog što Frick i Hare (2001b) zovu narcizam. Često se hvali svojim sposobnostima i zna biti neiskreno šarmantan. I konačno, ponaša se impulzivno, brzo mu postaje dosadno i djeluje bez razmišljanja. Ukratko, John pokazuje psihopatske sklonosti. On bi u APSD sasvim lako postigao 30 od 40 bodova.

Suprotno tome, Bill ne bi skupio toliko bodova. Bill, poput Johna, nije zainteresiran za školu, ali ima osjećaj krivnje i vodi računa o osjećajima drugih ljudi, naročito o onima svoje sestre. Ukratko, on ne pokazuje istu razinu emocionalnih problema kao John. Osim toga, kod njega, osim što se lako razljuti, nema drugih znakova narcizma. Štoviše, Bill sam sebe obezvređuje. Najveća sličnost između Johna i Billa jest njihovo impulzivno ponašanje: obojica djeluju bez razmišljanja i ne planiraju. Sažeto rečeno, iako Bill ima ozbiljnih problema u ponašanju, on ne pati od psihopatije. Njegov rezultat u APSD bio bi manji od 20. Mi smo u svojim ispitivanjima radili s mnogo dječaka poput Billa, koji su nam poslužili kao skupina za usporedbu s dječacima poput Johna. Osobito je važno to što dječaci poput Billa nemaju istu vrstu neurokognitivnog oštećenja kakvo smo utvrdili kod dječaka kao što je John.

A što je Ryanom i Tylerom? Uzmemo li dvofaktorsko rješenje za PCL-R (Harpur i sur., 1989), vidimo da bi oba imala relativno visok rezultat na faktoru 2. Obojica imaju znakova koji upućuju na slabu kontrolu ponašanja, ranu pojavu problema s ponašanjem, impulzivnost i neodgovornost. Međutim, samo Tyler pokazuje znakove potrebe za stimulacijom i parazitskim načinom života. Ali razlika među njima najočitija je na faktoru 1, emocionalnom oštećenju. Ryan nema znakova emocionalnih teškoća kakve nalazimo u psihopatiji, dok ih Tyler uistinu ima. On je šarmantan, im-

pozantan, manipulativan i gotovo bez osjećaja krivnje, empatije ili dubljih emocionalnih veza.

SAŽETAK

Ukratko, klasifikacija psihopatije može se smatrati proširenjem ili oblikom razrađene DSM dijagnoze poremećaj ophođenja i antisocijalni poremećaj ličnosti. Pojam psihopatija označava jedan oblik poremećaja, koji je povezan s visokom razinom antisocijalnog ponašanja kod osoba koje pokazuju poseban oblik emocionalnog oštećenja. Suprotno tome, dijagnoze poremećaja ophođenja i antisocijalnog poremećaja ličnosti dovode do svrstavanja zajedno osoba koje pate od različitih poremećaja (od kojih neke, prema sudu nekih autora, uopće i nemaju poremećaj; pogledajte 3. poglavlje). Glavni cilj ove knjige bit će razumijevanje prirode emocionalnog oštećenja koje postoji kod osoba s psihopatijom.

Implikacije ove klasifikacije

Sustav klasifikacije je toliko dobar koliko je koristan. Mi ćemo kroz cijelu ovu knjigu tvrditi da je psihopatija vrlo koristan opis određenog poremećaja, koji ima specifičnu neurokognitivnu osnovicu. Ali kad nekome odredimo rezultat u psihopatiji, dobivamo li time još koju vrstu korisnih informacija? Omogućava li nam takav rezultat točnije predviđanje budućeg ponašanja? Odgovor na ova pitanja je potvrđan.

Jedna od glavnih jakih strana PCL-R instrumenta jest njegova korisnost u procjeni rizika, što je suprotno dijagnozi antisocijalnog poremećaja ličnosti. **Korelacija između recidivizma i psihopatije je značajno viša nego korelacija s DSM dijagnozom antisocijalnog poremećaja ličnosti** (Hemphill i sur., 1998).

Sada već postoji relativno velik broj studija koje pokazuju da osobe s psihopatijom češće ponavljaju prekršaje nego nepsihopatske osobe. Tako je, na primjer, u jednom ranom istraživanju PCL-R bio primijenjen na 231 prijestupnika prije otpuštanja iz zatvora (Hart i sur., 1988). Unutar razdoblja od tri godine 25% nepsihopatskih pojedinaca bilo je ponovno zatvoreno, što je u snažnoj opreci s 80% osoba s psihopatijom. U jednom drugom istraživanju, Serin i Amos (1995) pratili su 299 prekršitelja i utvrdili da je unutar tri godine bilo ponovno osuđeno 65% onih s psihopatijom spram 25% onih bez psihopatije. Takvi su rezultati dobiveni i u europskim istraživanjima. Tako su, na primjer, u švedskom uzorku forenzičnih pacijenata Grann i suradnici

(1999) utvrdili da su pojedinci s rezultatom iznad 25 bodova u PCL-R u 66% slučajeva ponovili nasilna djela spram 18% onih s rezultatom nižim od 25. U Belgiji je učestalost ponovnih osuda kod psihopatskih osoba s višim, srednjim i nižim rezultatima bila 44%, 21% i 11% (Hare i sur., 2000).

Osobito je zanimljivo međunarodno istraživanje s 278 prekršitelja. U tom je istraživanju utvrđeno da je ponovno bilo osuđeno 82% osoba s psihopatijom, ali samo 40% onih bez psihopatije (Hare i sur., 2000). U istoj skupini je 38% pojedinaca s visokim psihopatskim rezultatom ponovno počinilo nasilna djela, ali samo 2,7% onih s niskim PCL-R rezultatom. Zanimljivo je da ni osobe s psihopatijom ni one bez nje nisu pokazale smanjeni recidivizam nakon tretmana, kad su rezultati bili kontrolirani s obzirom na dob i kriminalnu povijest. Međutim, sklop rezultata se mijenja kad se brižljivo razmotre rezultati na faktoru 1. Sudionici s visokim rezultatima na faktoru 1 češće su ponavljali prijestupe ako su bili u tretmanu. Odnos je bio 86% prema 59%! Slični su zapanjujući rezultati dobiveni prilikom ispitivanja sudionika koji su bili uključeni u obrazovne i stručne programe treninga. Prekršitelji s niskim rezultatima na faktoru 1 pokazali su nakon treninga poboljšanje, tj. manji recidivizam. Međutim, oni s visokim rezultatima na faktoru 1 imali su veći recidivizam ako su sudjelovali u tim programima nego ako u njima nisu sudjelovali.

U jednoj od najopsežnijih meta-analiza do danas, Hemphill i suradnici (1998) obradili su devet postojećih objavljenih i neobjavljenih prospektivnih studija o psihopatiji i recidivizmu. Dužina praćenja je u tim istraživanjima bila između 1 i 10,5 godina. Autori su utvrdili da su unutar godine dana po izlasku iz zatvora pojedinci s psihopatijom imali tri puta veće izgleda ponavljanja prekršaja i četiri puta veće izgleda da će počiniti neko nasilno djelo. U stvari, relativni rizik ponavljanja prekršaja (proporcija psihopatskih pojedinaca koji su recidivirali podijeljena s proporcijom nepsihopatskih pojedinaca s recidivom) kretao se u tim istraživanjima u rasponu od 1,7 do 6,5. Uzeto zajedno, unutar godine dana praćenja, opća učestalost recidivizma za pojedince s psihopatijom bila je tri puta veća nego za one bez psihopatije, a nasilnička djela bila su kod psihopata tri do pet puta češća. Psihopatija je u praćenjima koja su trajala od godinu do 10 godina, bila povezana i s općim i s nasilničkim recidivizmom.

Zaključci

U ovom smo poglavlju razmatrali prirodu psihopatije. Pokazali smo da klasifikacija psihopatije nije sinonim za DSM dijagnoze poremećaja ophođenja i antisocijalnog poremećaja ličnosti. Mi ćemo u ovoj knjizi tvrditi

da te DSM dijagnoze svrstavaju zajedno različite poremećaje povezane s povećanim rizikom pojave reaktivne agresije ili antisocijalnog ponašanja. Suprotno tome, klasifikacija psihopatije odnosi se na specifičan poremećaj u kojem ne postoji samo antisocijalno ponašanje, već, što je važnije, i poseban oblik emocionalne disfunkcije (pogledajte 4. i 8. poglavlje). Bitno je da ta emocionalna disfunkcija kod pojedinca povećava rizik nastanka visoke razine na cilj usmjerene, instrumentalne agresivnosti (pogledajte 8. poglavlje). Suprotno tome, drugi poremećaji povezani s nasiljem povećavaju kod pojedinaca rizik pojave reaktivne, frustracijom ili prijetnjom izazvane agresije (pogledajte 7. poglavlje).

Sažeto rečeno, psihopatija je emocionalni poremećaj koji, ako se razvije u svom punom obliku, povećava za pojedinca rizik ponovljenog izražavanja izuzetno antisocijalnog ponašanja. To se antisocijalno ponašanje može razviti u reaktivnu agresivnost, pri čemu treba istaknuti da je psihopatija jedinstven poremećaj po tome što je povezan i s visokom razinom instrumentalne agresivnosti. Psihopatiju trebamo što brže – to bolje upoznati. Bez tog poznavanja, nećemo biti u stanju taj poremećaj uspješno liječiti.